

Almanya'daki Türk Göçmen Yazınına Kavramsal Bir Yaklaşım^(*)

Nalan SAKA^(**)

Öz: Almanya'daki Türklerin oluşturduğu Göçmen Türk Yazını, 1960'lı yıllarda başlayan ve halen güncelliğini korumaya devam eden göç olgusunun yazınsal alandaki bir yansımasıdır. Başlangıçtan günümüze değin Almanya'ya işçi göçüyle başlayan bu yeni yazını dönemlerine göre adlandırma ve sınıflandırma konusunda çeşitli tartışmalar mevcuttur. Söz konusu yazın üzerine var olan kavramların çokluğu Almanya'daki yabancılar tarafından ortaya konulan edebi eserlerin hangi çatı altında toplanacağı ya da ortak paydada birleşeceği sorunsalını da gündeme getirmiştir. Bu çalışmada Türk Göçmen yazınının dönemsel içerik analizlerinden hareketle yapılan tanımlamalarına yer verilerek yazının üç nesile ait kavramsal sorunları ele alınıp incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Göç, Göçmen Yazını

Conceptual Approach to the Turkish Migrant Literature in Germany

Abstract: The Turkish Migrant Literature formed by the Turks in Germany is a reflection of the concept of migration in the literary field, which started in the 1960s and still continues to preserve its currency. From the beginning till now, there have been various arguments about classifying the new literature starting with the migration of workers to Germany. The abundance of the existing terms related to the relevant literature has brought up the problematic of how to classify or how to find a common ground for the literary works created the by the foreigners. In this study, it has been focused on how the terminological problems have been dealt with by including the definitions with reference to the periodic analyses of the relevant literature.

Keywords: Germany, Migration, Migrant Literature

Makale Geliş Tarihi: 20.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 15.10.2018

I. Giriş

1960'larda başlayan Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü olayının, yeni bir yazın türünün doğuşuna zemin hazırladığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu edebi faaliyetin ortaya çıkmasında etkili olan faktörlerin en başında ise Türklerin Almanya'ya gittiğinde maruz kaldıkları kültür şoku gelmektedir. Göçmen olarak hayatlarını sürdürdükleri bu yabancı diyarda kültürel bir boşluk içine düşen insanlar, gün geçtikçe artan anavatanlarına

*) Bu çalışma, "Selim Özdoğan'ın 'Die Tochter des Schmieds' (Demircinin Kızı) Adlı Romanında Göçü Hazırlayan Sosyokültürel Sebepler" adlı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiş, 12-15 Temmuz 2016 tarihleri arasında Avusturya'nın Viyana şehrinde gerçekleştirilen uluslararası "Turkish Migration Conference" adlı kongrede sözlü bildiri olarak sunulup sadece özet şeklinde yayımlanmıştır.

***) Arş. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü (e-posta: nsaka@pau.edu.tr).

duydıkları özlemi gidermek ve içlerini kemiren sıkıntılardan bir nebze olsun kurtulmak adına yazmayı tercih ederler. Yazınsal dünyada kısa zamanda büyük kitlelere ulaşmayı başaran bu yeni oluşum, Alman yazın tarihine zengin içeriğiyle farklı bir boyut kazandırmıştır. Yazının kavramsal analizi tarihsel gelişim sürecine ışık tutması ve yazınsal çevrede tartışma konusu olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Tüm yazarları ve araştırmacıları memnun edebilecek ve yazının imajını doğru şekilde belirleyebilecek bir kavram üzerine edebiyat eleştirmenleri tarafından henüz tam anlamıyla bir tanımlama getirilememiştir. 70’li yıllarda oluşan ilk örneklerin, genelde yabancı işçi sorunlarını temel alması ve çalışmak için Almanya’ya gelenler tarafından kaleme alınması, yazılanlara “Konuk İşçi Yazını” denmesine neden olur.

Konuk işçi yazını denmesinin bir ön yargıya dayandığını söyleyen Yüksel Pazarkaya, bunun temelinde “ikinci sınıf insan“ düşüncesinden yola çıkan toplumsal ve siyasal bir haksızlığın yattığından yakınıyordu. Pazarkaya’ya göre, “Yazın yazındır... Bir sanat yapıtını belirleyen, konusu değildir hiçbir zaman... (böyle bir ayırım yapmak) Alman okurların gözünde Almanlarla yabancılar arasında kesin bir ayırım yaratacak, bu da bizlerin bu ülkenin yazın yaşamından silinmemize neden olacak... Bize düşen ise, yazdıklarımızın kalitesi ile bu dışlanmaya karşı koymak olmalıdır (Pazarkaya, 1986: 60. (Kuruyazıcı, 2001: 11’den naklen).

Ona göre her şeyden önce yazınsal metinlerin niteliği önemlidir. Ele alınan konunun işlevi ikinci sırada gelir. Ayrıca tüm yazarların işçi sınıfına ait olmadığını ve onların problemlerini ele almadığını ileri sürerek kendini savunur. Daha önce yazarlık kimliğini Türkiye’de elde eden Pazarkaya’nın bu sebepten ötürü metinlerinin “Konuk işçi yazını” olarak damgalanmasından pek de hoşnut olduğunu söyleyemeyiz. Yukarıda adı geçen kavramsal tanımlama için Hamm, sosyopolitik açıdan bir yaklaşım sergiler. Konuk İşçi Yazınına belirli bir zaman diliminin belgelendirilmiş hali olarak tanımlar. Sözü edilen adlandırma hususunda ise yazının tarihsel arka planında önemli bir yere sahip olan “Südländischer Gastarbeiter” (Güney ülkelerinden gelen Misafir İşçiler) topluluğu olmadan düşünülmemeyeceğini ima ederek bir takım gerekçeler öne sürer. Alman dilinde yazan yabancı yazarları bir araya getirme teşebbüsünde bulduklarını ve ilk kez onlardan etkilenerek diğer yazarların da küçük çapta olsa da önemli sayılan yazınsal ürünlerini yayımladıklarını kanıt göstererek böyle bir tanımlamanın yapıldığına dikkat çeker. (Hamm, 1988: 97. (Eyigün, 1995: 10’dan naklen) Diğer yandan yazın için kullanılan kavramın politik bir nitelik taşıdığına işaret eder ve sınırları içinde yaşayan yabancılara ikinci sınıf insan gözüyle bakılması bir ülkenin yabancı gerçeğine aykırı olduğunu önemle vurgular. Bu düşünceyi ortadan kaldırmak için öne sürülen çeşitli adlandırmaların ise hiçbir zaman “yabancı vatandaş” olma durumunu değiştiremeyeceği kanısındadır. (Hamm, 1988: 97. (Eyigün, 1995: 10’dan naklen)

80’li yılların başında İtalyan kökenli göçmen yazarlar Franko Biondi ve Rafik Schami ise Konuk İşçi Yazınına “Acı çekenlerin Yazını” (Literatur der Betroffenheit) olarak tanımlamıştır. Burada anavatanından uzak bir ülkede haksızlığa uğrayan ve ezilen azınlığın politik hareketinin bir nevi ifadesi olarak bir yazın oluştuğu kastedilmektedir. Biondi ve Schami bu bilimsel araştırmalarında hâkim kültürden uzaklaşarak ve gerçeği

ezilenlerin bakış açısından algılamaya çalışarak, Konuk işçilere ve onların ortaya koyduğu eserlere olan küçümseyici tavırlara karşı mücadele etmeyi hedeflemişlerdir (Aktürk, 2009: 8-9). Sözü edilen adlandırma üzerine Ayşegül Aktürk, yazarlardan yola çıkarak bir değerlendirme yapar. Çoğu yazarların artık misafir işçi olmadığını, hayatlarının büyük bir bölümünü Almanya'da geçirmiş ve burada doğup büyümüş kişilerden oluştuğuna dikkat çekerek kuşaklara atıfta bulunur. İlk kuşak için böyle bir tanımlama kullanmanın yerinde olacağını ikinci ve üçüncü kuşaklar için ise anlamını yitireceği görüşündedir. Onların artık kendine acımadan ve kendini mağdur görmekten uzaklaştığını belirtir (Aktürk, 2009: 9).

Zaman içinde yazarların kimliğinde meydana gelen değişimler ve konularda baş gösteren çeşitlilik yazının bu tanımlamalarla sınırlı kalmaması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrımcılık ifade etmeyen ve değişik milletlerden yazarları tek bir çatıda toplayabilecek kavram üzerine edebiyat bilimcileri tarafından çeşitli fikirler ortaya atılmaya devam edilir. Ackermann, Weinrich ve Chiellino bilimsel çalışmalarında Ausländerliteratur (Dış Ülkeden Olanların Yazını) kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak Heidi Rösch bu kavramın işçi olmanın dışındaki tüm yazarlar kategorisini "Ausländer" veya "Migranten" olarak tanımlamanın politik açıdan son derece tartışmalı olduğuna dikkat çekmek ister. Aynı şekilde birçok edebiyat bilimcisi tarafından yaygın olarak kullanılan ve bu kavramla çok yakından ilişkili "Migrantenliteratur" terimi için de aynı görüşler içerisindedir (Rösch, <https://docplayer.org>). Chiellino'ya göre bu kavramın destekleyicilerinin politik açıdan Almanya'nın bir Einwanderungsland (Göç Alan Ülke) haline geldiği düşüncesini onayladıklarını belirtir. Ayrıca bu kavramın uygun olduğu görüşünü savunanların kendi ülkelerindeki kültürel gelişmelerle uzaktan yakından bağlantılar kurarak bu yazına olan ilginin artırılması hususunda büyük çaba sarf ettiklerini dile getirir. Bu yazın vasıtasıyla ülkenin yabancı kültürleri doğru bir şekilde algılamaya çalışacağına olan inançlarının yüksek olduğuna dikkat çekmek ister. (Chiellino, 1995: 297. (Viitanen, 2004: 41'den naklen). Sonuç itibariyle yukarıda adı geçen tüm kavramlar Almanya'nın dışından olanlara, Alman olmayanlara gönderme yapıyordu ve bir anlamda ayrımcılık ifade etmektedir. "*Göç ve göçmenlik bütün dünya ülkelerinde yaşanan ve halen yaşanmakta olan, gelecekte de yaşanacak olan bir olguydu. Bu tarihsel ve toplumsal gerçekten hareket edilerek Almanya'da yaşayan ve Alman dilinde ürün veren yabancı kökenli yazarlar ve yapıtları Migrantenliteratur (Göçmen Yazını) olarak kavramsallaştırıldı ve bu şekliyle yerleşti.*" (Sakallı, 2006; 163-164)

Her şeyden önce "Migrantenliteratur" kavramı farklı ulusal, etnik, kültürel ve sosyal çevrelerden göçmen kişilerin kaleme aldığı ortak bir yazını akla getirmektedir. Yurtdışında yaşayan kişilerin eğitim sorunu üzerine çeşitli araştırmalar yapan Sigrig Luchtenberg, pedagoji alanında da bu kavramı kullanmaya daha çok yer vermiştir. "Migrantenliteratur" tanımlamasını göçmenlerin oluşturduğu yazının çok farklı formları için kullanılabilir kolektif bir terim olarak görür. (Luchtenberg, 1990: 42. (Mai, 1996: 40'den naklen). Gerçi ele alınan konularda da görüldüğü gibi artık tipik konuk işçi sorunları ve onların gündelik hayatlarını anlatan eserler önemini yitirmiştir. Yazarların farklı kültürler arasında birlikte yaşama konusuna doğru yoğunlaştığı

gözlemlenmektedir. Yazının kavramsal yolculuğunda son aşamalara gelindiğinde bu durumla karşı karşıya kalındığını söylemek yerinde bir ifade olacaktır. Genel olarak “Almanya’daki göçmen yazınının sosyolojik ve içeriksel bir kavramsallaştırma” (Sakallı, 2006; 164) olduğu söylenebilir. Tematik açıdan Almanya’da ve diğer Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan Türk göçmen yazını, “özelde Türklerin Almanya’da yaşama biçimlerini yazına dökerken, genelde Doğu-Batı kültürel karşılaşmasını da yazınsallaştırmış olmaktadır. Göçmen yazını kavramının dayandığı sosyolojik gerçek olan göçmenlik sona erdiğinde, göçmen yazını kavramı da sorunlu olacaktır. Bundan dolayı, göçmen yazını kavramı yerine kültürlerarası yazın kavramı çok daha yerinde bir kavram gibi görünmektedir” (Sakallı, 2006; 164).

Dilsel olarak Almanya’daki Türk kökenli yazarlar Almanca yazdıklarından dolayı yapıtları Alman yazın tarihinin içine girer. Öte yandan yazınsal yapıtların kaynağının Türk kültüründen izler taşıdığı göz önünde tutulursa Alman edebiyatı içerisinde farklı bir konumda değerlendirilmesi gerektiği izlenimi yaratır. Yapıtlarda kendini hissettiren kültürel çeşitlilik Almanya’daki göçmen yazınına kültürlerarası yazın alanına taşıdığı söylenebilir (Sakallı, 2006; 164). “90’lı yıllardan itibaren kuşak ayrımının ortadan kalkmasıyla Almanca yazan Türkiye kökenli yazarlar tek tek adlarıyla anılır oldu. Çünkü artık hepsi özgün bir edebiyat dili oluşturmuşlardı” (Göç ve Edebiyat, <http://www.daplatform.com>). Yazının kavramsal analizi doğrultusunda ulaşılan son noktada ve hangi yazın grubuna dâhil edileceği konusunda tartışmaların hala sürdüğü alanda Aras Ören’in şu sözleri her şeyi açıklar niteliktedir:

Nasıl biz Türkiye’nin gerçekliğinden kopup buraya Almanya’nın gerçekliğine geldik ve burada yaşıyorsak, burada yaratacağımız sanat ve yazın da ancak bu durumun aynası olacaktır. Yani ne Türkiye’deki sanat ve yazının bir uzantısı, ne de Almanya’daki sanat ve yazının bir kopyası olacak, ancak her ikisinden de beslenen kendine özgü, bağımsız bir gerçekliği vurgulayacaktır (Kuruyazıcı, 2001: 24’den naklen).

II. Birinci Kuşak

Yetmişli yıllarda ilk kez yazmaya başlayan birinci kuşak yazarlar, yabancı bir ülkede yaşamının getirdiği zorlukları somut ve gerçekçi bir şekilde yazınsal yapıtlara aktarır. Bu dönemde yazın, var olan gerçekleri olduğu gibi anlatmaya odaklandığı için yazarlar estetik kaygılardan uzak bir şekilde fikirlerini kâğıda döker. Kültürlerarası yazın alanı üzerine çok sayıda bilimsel araştırmalar yapan Heidi Rösch, ilk yıllarda yazının ağırlıklı olarak konuk işçilerin sorunları üzerinde durması ve estetik niteliklerden yoksun olması gerekçesiyle edebiyat bilimcilerinin dikkatlerini üzerine çektiğini belirtir. Öte yandan göçmen işçilerle yapılan röportajların sayısının gün geçtikçe arttığını ve tüm dünyaya seslerini duyurabilmelerine imkân sağladığına dikkat çeker. Bunu gerçekleştirirken de göçmen işçilerin yaşadıkları çevreden hareket ederek onların basit öykülerinden, yaşam biçimlerinden yaşadıkları deneyimlerden yola çıkmışlardır (Rösch 1992: 25).

Almanya’daki Türk göçmenlerin oluşturduğu yazınının ilk kuşağını, Yüksel Pazarkaya, Bekir Yıldız, Aras Ören, Güney Dal, Fethi Savaşçı, Nevzat Üstün, Fakir Baykurt, Habib Bektaş, Şinasi Dikmen gibi yazarlar oluşturmaktadır. Yazarlar

kategorisinde dikkat çeken husus çeşitli sebeplerle geldikleri ülkede kültürel anlamda çok farklı deneyimler kazanırlar. Yabancı bir kültürle karşılaşma sonucu ortaya çıkan ikilemleri aşabilme konusunda yazma onlar için adeta bir içini dökmeydi. Yaşadıkları hayal kırıkları, hiç tanımadıkları bir ülkede hayata tutunma yolunda gösterdikleri çabalar yapıtlarında yaratılan kahramanlarla gün yüzüne çıkıyordu. İlk dönem yapıtlarda yazarların anavatanı duyulan özlem ve gurbette yaşamının getirdiği zorluklar üzerinde sıkça durduğu dikkatimizi çekmektedir. Vatan ve Gurbet kavramlarından yola çıkarak bu dönemde yazının imajı hakkında doğru tespitlerde bulunulabilir.

“Vatan“ kavramı yabancı bir ülkede yaşamayı seçen birçok yazar için farklı şekilde algılanmaktadır. İlk kuşak yazarlar arasında sayılan İtalyan yazar Gino Chiellino, vatani doğup büyüdüğü bir kent, bir ülke, bir kıta değil de bireyin kendi varoluşunu gerçekleştirdiği yer olarak tanımlar (Oralış, 2001: 42). “*Chiellino'da vatan ve gurbet ikilemi bir yandan birbirlerini dışlayan imgelerken, öte yandan bireyin yaşamını sürdürdüğü yeni koşullarında birbiriyle uzlaşmak zorunda kalmış iki imge olarak karşımıza çıkmaktadır.*” (Oralış, 2001: 42) Pazarkaya, gurbetle vatani iç içe yaşadığını ve her ikisini birlikte kendi içinde bulduğunu dile getirmektedir. Bu nokta da, vatan kavramının doğup büyüdüğümüz yerle sınırlı kalıp kalmadığı sorusunu akla getirmektedir. “*Vatan kavramı sadece bir coğrafi bölge midir? Bu bölge ile sınırlanabilir mi? Vatan aynı zamanda politik nitelikli vatan anlayışının ötesinde bir duygudur, bir özlemdir de. Kendine yabancı olmayan bir yerde kendisini evinde hissetmektir. Öbür yandan yabancı ülkeyi vatan yapan da, vatani yabancı bir ülkeymiş gibi algılayan da biziz.*” (Sayın, 1992. (Kuruyazıcı, 2001: 19-20'den naklen) Yazımsal yapıtlarda sıkça rastladığımız vatan imgesinin Almanya'da yaşayanlar için ne anlam ifade ettiği, tam olarak neresi olduğu sorunsalı farklı kuşakların kaleminden ele alınarak açıklama bulacaktır. İlk kuşak yazarların acı vatan olarak gördüğü Almanya, ikinci kuşak yazarlarda artık “ikinci vatan” haline gelmeye başlayacaktır.

III. İkinci Kuşak

Seksenli yıllara gelindiğinde çift kültüre sahip bir Türk kökenli yazar kuşağı öne çıkmaktadır. İki kültür arasında var olma mücadelesi veren bu kuşak için artık kim olduğunu sorgulamak önem arz etmektedir. Birinci kuşak yazarların dile getirdiği yabancı olma durumunun yarattığı sıkıntılar ve vatan özlemi gibi konulardan ikinci kuşak uzaklaşmıştır. Yazının ilk evresindeki işçilerin çalışma ve günlük hayatından kesitlere ikinci kuşak yazarlar tarafından bir sınırlama getirilmektedir. Daha çok içinde buldukları kültürel çevrede yaşadıkları kimlik problemini yapıtlarında işlemişlerdir. (Brenner, 2011: 365) Bu kuşağın Almanya'ya geliş sebeplerinin ilk kuşaktan farklı olduğu göz önünde tutulursa yazarların ele aldıkları konularda bir değişiklik olması kaçınılmazdır. Bu dönemdeki yazarlar daha çok iki kültür içinde birlikte yaşamının insanların hayatına ne gibi getirileri olduğunu ve yaşadıkları yurtsuzluğu kaleme alırlar. Birinci kuşağın çocukları gözüyle bakılan bu yazarlar için Almanya'da doğup büyüdükları veya küçük yaşlarda Almanya'ya geldikleri söz konusudur. Dolayısıyla Almancaya çok iyi hâkimdirler. Almanca'yı anadili gibi konuşan bu kuşak, eserlerini

daha çok Alman dilinde vermeyi tercih etmiştir. Birinci ve ikinci kuşak yazarları birbirinden ayıran farklar üzerine Ackermann şöyle bir değerlendirme yapar:

İkinci kuşağı temsil eden yazarlar Alman dilinde yazıyorlar. Pratik gereklerden dolayı değil, bilakis kendilerini tahrik eden şeyleri ve bunlara karşı anlatmak istediklerini Almanca olarak yazıyorlar. Bunlar doğrudan doğruya Alman okuyucular ve bütün yabancılar için yazıyorlar. Alman dilini anadilleri kadar iyi, belki de anadillerinden daha iyi biliyorlar. (Ackermann, 1984. (Eyigün, 1995: 44'den naklen)

İkinci Kuşak olarak nitelendirilen yazarların Almanya'ya geliş nedenleri sadece Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntılardan kaynaklanmıyordu. Yükseköğrenim görmek, Türkiye'deki politik olaylardan uzaklaşmak ve evlilik gibi farklı sebeplerle Almanya'ya gidip orada yazmaya başlayanlar da vardır. İkinci kuşağı temsil eden yazarlar arasında Feridun Zaimoğlu, Zafer Şenocak, Osman Engin, Zehra Çırak, Aysel Özakın, Alev Tekinay, Saliha Scheinhardt, Renan Demirkan'ı saymak mümkündür. Yazın eleştirmenleri, bu yazarları yazınsal anlamda yetkin buldukları ve göçmen Türk yazınına belli bir kalite ve seviye getirdikleri konusunda hemfikirlerdir. Yazarlar arasında eğitim seviyesi yüksek edebi kişiliklerin var olduğu göz önünde tutulursa böyle bir kaniya varılabilir. Bu dönemde yazının estetik boyutunun tartışılmaz olduğunu savunanlar da vardır. Çünkü artık yazın için "Konuk İşçi Yazını" adı altında bir tanımlama yapmak yanlış bir ifade olacaktır. Yalnız işçilerden oluşmayan, yeni bir yazar kuşağı ortaya çıkmıştır. Almanca yazan bu genç kuşak birçok yapıtında 'Ben kimim?', 'Nereden geliyorum?' ve 'Nereye gidiyorum?' gibi doğrudan kimlik sorununu ele alan konulara değinmeye özen göstermiştir. Tematik açıdan genel bir değerlendirme yapacak olursak, iki farklı kültür arasındaki bütün zorlukları yaşayarak büyüyen ikinci kuşağın yapıtlarında, 'vatansızlık', 'dil', 'kimlik sorunu', 'entegrasyon', 'iki kültür', 'parçalanmışlık' sıkça görülmektedir. (Salim, www.yenihayat)

İkinci Kuşak yazarların iki dilli olarak yetişmesinin, iki farklı kültürü karşı karşıya getireceği açıktır. Çok kültürlü bir ortamda yaşayan insanların her iki kültürden beslenerek kendilerine yeni bir kültürel kimlik oluşturduğu ikinci kuşağın yapıtlarında ön plana çıkmıştır. İkinci kuşak yazarların iki kültür arasında köprü olma vazifesini yerine getirdiğini ileri süren Zafer Şenocak, bu durumu şu sözleriyle açıklar:

Yazını çekmecelere yerleştirmek, konulara, mesleklere, ya da gruplara göre ayırmak insanı çıkmaza sokar. Yazınsal olan, tüm insan varlığını kuşatan bir şeydir... Bir sentez için daima iki yan gereklidir. Onun için yabancıların kendi kültürel köklerini gözden kaçırmamaları gerekir. Bu özellikle İkinci Kuşak yazarlar için geçerlidir. Almancayı çok iyi bilmeleri doğaldır. Anavatanlarıyla bağlantıları ise o derecede zayıf. Anadilleri yitip gidiyor. Kimlikleri ikiye bölünmüş... Her uçurumun bir köprüyle aşılabileceği umut edilir. Böyle bir köprüyü işte ikinci kuşak kurabilir. Nasıl bir anne babadan parçalar taşırırsak içimizde, onun gibi iki kültürden alacakları parçalardan yeni bir filiz oluşturarak bu iki kültür arasındaki

yerlerini aramak zorunda İkinci Kuşak (Şenocak, 1986: 69. (Kuruyazıcı, 2001: 22' den naklen).

Ne Almanya, ne de Türkiye tarafından kabul edilmeyerek, iki dünya arasında yaşamaya terk edilen ikinci kuşak göçmenlerin birçoğu kendisini vatansız hissediyor. Nereye ait olduğu konusunda iç dünyasında çatışmalar yaşamaya başlar. *"Birinci kuşak 'mağdur'du ama kendilerini ait hissettikleri bir kültürleri ve uzakta da olsa bir memleketleri vardı. Oysa ikinci kuşak 'karma' bir kültür edinmenin ve bununla 'barışık' olmanın zorluklarını yaşıyordu ve bunlarla başa çıkmak zorundaydı."* (Salim, <http://www.yenihayat.de>)

Farklı milletlerden olan insanların yabancı olarak algılanmasının ötesine geçildiği bir dünyada yaşama bilincinin oluşmasıyla birçok sorunun üstesinden gelinir. Hayat koşullarının bir araya getirdiği farklı kökenlere sahip insanların hoşgörü ortamında birlikte yaşama duygusu geliştirmeleri ikinci kuşak yazarların yapıtlarında sıkça vurgulanmaktadır. *"Alev Tekinay, İkinci kuşak Türklerin değer yargılarını, içinde buldukları çıkmazı, onların "kültürler arasında kalışları"ndan değil, asıl Almanya'da Alman çevrenin onlara hala yabancı gözüyle bakmasından kaynaklandığı üzerinde durmaktadır."* (Aytaç, 2001/2: 229) Özellikle 80'li yıllarda gittikçe yükselen yabancı düşmanlığına karşı ikinci kuşak birinci kuşaktan farklı tutumlar içine girerek mücadele etmeye çalışmıştır. Yazarlar bu konudaki tepkilerini eserlerine yansıtarak gündeme taşımaları uygun görmüşlerdir.

Zaimoğlu, 'mağdurluktan' yakınmak yerine, 'Kanake' (Almanya'daki yabancılara, özellikle Türkiyelileri küçük görmeye, aşağılamaya yönelik bir küfür) olmayı tercih eder. Zaimoğlu 'Kanak' olmayı inadına kabul eder ve bunun bir başkaldırı olduğunu söyler. Romanlarında kullandığı dil de Almanca'nın kalıplarını, gramerini bozan bir yapıya sahiptir. Göçmenlerin kullandığı aksanı, sokak ağzını, argoyu estetize ederek bütün suçlamalara karşı 'delikanlı' bir tutum takınarak, göçmenleri küçük görmeye meydan okur. (Salim, <http://www.yenihayat.de>)

"Konuk işçi" olarak gelenlerin "yabancı" olarak algılanmaya başlamasıyla birlikte öz ve yabancı olma durumu hakkında yazılar yazılarak irdelenmeye başlandı. Farklı etnik kökene sahip insanların kültürel kimliği bu oluşum içinde yeniden belirlenmeye çalışıldı (Oralış, 2001: 45). Almanya'da yaşayan Türk kökenli yazarlar üzerine kitap yazan İngiltere'deki Swansea Üniversitesi'nde görev yapan Alman Dili ve Edebiyatı uzmanı Tom Cheesmann, birçok yazarın "azınlığın temsilcisi" rolünü kabul ettiğini ya da bu rolü benimsemeye zorlandığını dile getirmektedir (Cheesmann, 2007: 12). Göçmen kökenli yazarların ortaya koyduğu yazının değişik isimlerle adlandırılması konusuna bakıldığında bu durumla karşı karşıya kalındığı açıktır. Alman toplumunun içinde yaşayan azınlık grubunun ürettiklerini isimlendirmek için izlenen yol ister istemez yazarları "öteki" olma konumuna sürüklemektedir. Uzun süre gündemden düşmeyen ırkçılık faaliyetlerine karşı çözüm önerileri geliştirilmeye başlandı. Yabancılar sorununun çok kültürlü bir toplum modeli içerisinde çözülebileceğine yönelik inançlar yüksekti. Çok kültürlülük üzerine çalışmaları olan Kanadalı ünlü filozof Charles

Taylor'a göre, "demokraside farklılıklara karşı kör kalınmamalı, var olan farklılıklar tanımlanmalıdır." (Taylor, 1996. (Abadan Unat, 2002: 311'den naklen) Farklılıkları bir zenginlik olarak algılayan görüş, farklı kültürel kimliklerin üretilmesi için çaba sarf etmektedir. Farklı etnik grupların bir arada yaşamasını öngören çok kültürlülük anlayışının etkileri, ikinci kuşağın çocukları olarak görülen üçüncü kuşak gençlerinde daha fazla gözlemlenmektedir.

IV. Üçüncü Kuşak

Doksanlı yıllardan günümüze kadarki dönemi kapsayan, ikinci kuşağın devamı niteliğinde olan üçüncü kuşak için acı çeken ve sürekli kimlik arayışı içerisinde olan göçmen karakteri anlamını yitirmiştir. Seksenli yılların sonlarına doğru artık kim olduğunun farkında olan ve kendi kültürel değerlerinin peşinde koşan bir genç kuşağın öne çıkmaya başladığı söylenebilir. Almanya'da Türk olduklarını hiç çekinmeden dile getiren üçüncü kuşak, Alman toplumunun dışlayıcı tavırlarına karşı kendini savunmayı iyi bilmiştir. İki kültür arasında kalmanın sonucu olarak ortaya çıkan parçalanmış kimlik sorunsalının içine düşmeyen bu üçüncü kuşak için aslında önemli olan kültürel uyumdur. Kendi kültür ve gelenekleri ile Alman toplumunun yaşam tarzı arasındaki ikilemleri kaldırarak bir uzlaşma sağlama niyetiyle hareket etmektedirler. İki toplumdan yana bir tavır sergileyen üçüncü kuşak temsilcileri, çift kimlikli olmanın kendilerine avantaj sağlayacağı görüşündedir. İkinci kuşağın içinde bulunduğu aidiyetsizlik duygusuna kapılmak yerine iki dilde ve kültürde yetişmiş olmanın bir ayrıcalık olduğuna inanarak tarafsız olmayı tercih ettiler. Çok kültürlü bir ortamda yaşamının insana kazandırdıklarının fazla olduğunu ileri sürerek kimliklere vurgu yapmanın anlamsız bir uğraş olduğu konusunda söylemler geliştirerek kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmışlardır. "Charles Taylor, kültürel kimliğe saygının ve bu kimliğin tanınmasının çok önemli ve belirleyici bir insani unsur olduğunu vurgulamaktadır." (Taylor, 2006. (Temizkan, <http://www.academia.edu>'dan naklen) Dolayısıyla farklı etnik gruptan insanların kendilerini ifade etmelerine imkân verilmesi, çıkabilecek muhtemel bir kimlik savaşının önüne set çekebilir ve toplumsal birlikteliğe doğru uzanan kapılar ardına açılır.

Farklı kültürlerin varlığını sürdürülmesi için önlerine çıkan engelleri kaldırmak ve toplumun her alanında ayrımcılığa son vermek, birlikte uyum içinde yaşamının anahtarını insanın eline verir. Farklılıkları olduğu gibi kabul etmek, kültürel kimliğe saygı duyulduğunun bir işaretidir. Alman ve Türk toplumunun kendilerine özgü davranış biçimlerinin var olduğu düşünülürse, her iki toplumun saygı, empati ve hoşgörü içerisinde birbirini anlamaya çalışması gerekir. Üçüncü kuşağın bu anlamda verdiği mücadele azımsanmayacak kadar büyüktür. Yazının bu dönemde geldiği konum üzerine bir değerlendirme yaptığımızda alışılmış kalıpların dışına çıkıldığına şahit oluyoruz. Artık yazarların Türklerin Almanya'da nasıl bir yaşam tarzı sürdürdüğünden bahsetmek yerine öncelikle geldikleri ülkenin kültürel özelliklerinden yola çıkarak kültürel bir melezlik görüntüsü vermeye çalıştıkları hissedilmektedir.

Üçüncü kuşağın içinde bulunduğu kültürlerarası durum sanıldığı gibi birbirinden ayrı iki toplumun kültürel farklılıklarıyla açıklanamamaktadır. Bu insanların Alman ve

Türk kültüründe önem arz eden farkları ortaya koydukları ve kendilerine atfedilenlere karşı çıkararak melez bir kimlik oluşturdukları göz önünde tutulursa, yaşadıkları durum daha çok “üçüncü bir alan” içerisinde tanımlanabilir (Hofmann, 2006: 13). Söz konusu ifadeden “kendi kültürel kökenleri ile içinde yetiştikleri kültürün etkileşimi sonucu oluşan bir ara alan” (Kuruyazıcı, 2001: 24) anlaşılmaktadır. Bu dönemde yazının yeni bir oluşum içerisine girdiğinden ve “Kültürlerarası Yazın” adı altında tanımladığından hareketle ele alınan konuların da bu alan üzerine şekilleneceği varsayılmaktadır.

Kültürlerarası yazın denildiğinde akla ilk gelen isim hiç kuşkusuz Emine Sevgi Özdamar’dır. Kültürel sınırları dil vasıtasıyla aşmaya çalışan yazarın yapıtlarında çeşitli kültür manzaralarından oluşan kesitler bulmak mümkündür. Söz konusu yazarın ortaya koyduğu yapıtların “Kültürlerarasılık” kavramıyla yakından bağlantı kurulmasında kullandığı ifade biçiminin büyük payı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Alman dilinde yazan yazarlardan ayrılarak kendine farklı bir yol çizdiği görülmekle beraber denediği yöntemle yazın tarihine yeni bir ifade zenginliği kattığı da söylenebilir. Yazarın izlediği yol neticesinde varılan sonuç, göçmen yazının ilk yıllarındaki yazın anlayışının tamamen sona erdiğini göstermektedir. Çünkü artık mağduriyet ve şikâyet etme söz konusu değildir. Daha çok kültürlerarası konumdan hareket edilerek ortaya çıkan karşılaştırmalı metinler ön planda tutulmaktadır. Bu dönemde yazının birinci ve ikinci kuşaktan edindiği tecrübelerle kendine özgü bir tarz geliştirdiğini söylemek yerinde bir ifade olacaktır.

Yazarların kaleme aldıkları yapıtlarda dikkat çeken husus dilsel yapıların kullanımındaki farklılıklarda kendini göstermektedir. Özellikle Özdamar’ın öz yaşam öyküsünü anlattığı “Das Leben ist Karawanserei” (Hayat Bir Kervansaray) adlı romanında kullandığı dil, bize bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır. Diğer yazarlardan farklı olarak romanında yer verdiği Türkçe deyimler ve atasözlerini olduğu gibi Almancaya çevirmeyi deneyen yazarın kısa zamanda Alman okurunun dikkatini üzerine çekmeyi başardığı söylenebilir. Almanca olarak anlattığı Türkçeye özgü deyimlerin romana kattığı renk herkes tarafından beğeni kazanmıştır. “Özdamar’ın Almanca bir roman yazmaya kalkarken Türkçenin ruhuyla anlatması, Türkçe düşünerek Almanca yazması altı çizilecek bir deneydir, bir cesarettir. Almanca öğrenirken gözetilen kural, Almanca düşünmek, Alman dilinin mantığına uymak, Özdamar’ın romanında bilerek inadına çiğneniyor.” (Aytaç, 2001/1: 254) Yazarın anadilinin mantığından hareket ederek yabancı bir dilde yapıt ortaya koyması, kuralların yok sayıldığı bir alanda yeni bir oluşumun filizlenmesine vesile olmuştur.

Üçüncü kuşak yazarların yapıtlarında kurdukları dünya vasıtasıyla Alman okuyucular Türk kültürüne ait özellikleri de yakından tanıma fırsatı elde etmektedir. Türk toplumuna özgü gelenek ve göreneklerinin romanda sıkça bahsedildiği hesaba katılırsa, yazarın bir nevi kültürel aktarım işlevini de yerine getirdiği söylenebilir. Genel anlamda yazında farklı milletten insanların toplumsal gerçekliğinin yansıtılmasına imkân verildiği zaman, okuyucular yabancıların dünyasını gözlemlenebilir. Ayrıca farklı kültürlerle etkileşim içerisinde olmak bireyin ufkunu genişletmekle beraber kendi kültürünün farklı ve ortak yönlerini ayırt edebilme gücüne sahip olmasına yardım eder. Bundan hareketle Alman yazın çevresinin alman dilinde

yazan yabancı yazarların ortaya koyduğu yazını desteklemek adına girişimlerde bulunduğunu söylemekte fayda vardır. Yazını teşvik etmek adına çıktıkları yolda büyük bir aşama kaydedildiği son dönemde verilen ödüllerle kendini ortaya koymaktadır.

Yazarlar kategorisinde öne çıkan bir başka iki isim, ikinci kuşak yazarlardan sayılmasına rağmen üretimlerine doksanlı yıllarda da sürdüren Feridun Zaimoğlu ve Selim Özdoğan'dır. Yapıtlarıyla beğeni kazanan bu iki ismin yazın anlayışının birbirinden ayrılan yönlerini vermekle dönemin yazarlarının kendilerine çizdiği yolun netleşeceği kanısındayız. Seksenli yıllardan gelen birikimle yapıtlarını kaleme almaya devam eden Zaimoğlu'nun, kuşak değişiminin izlerini üzerinde taşıdığı hala hissedilmektedir. Temsil ettiği kuşağın yaşam mücadelesini anlatmaktan vazgeçmeyen yazar, tarafsız bir tavır sergilemekten yana tercihini kullanmamaktadır. "Özdoğan, üniversite çevresinin gençliğini köken ayırımına aldırmaksızın, bir bütün olarak görüp yansıtırken, Zaimoğlu seçim yapıyor ve taraf oluyor: Alman kentlerinde, yabancı düşmanı gençlik çetelerine karşı kendini savunan Türk gençleriyle özdeşleşiyor yazar olarak da, kitaplarındaki anlatıcı da." (Pazarkaya, 2001: 68) Zaimoğlu "Kanak Sprak" adlı yapıtında çizdiği tablo ile yukarıdaki düşüncenin somut gerçekliğini gözler önüne sermektedir. Yazarın bu yapıtıyla Türk Alman yazınında kışkırtıcı bir tutum modelinin sergilendiğine tanık olmaktadır. Özellikle Almanlarla ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin bir arada yaşamalarının hiçbir suretle çatışmasız gerçekleşmeyeceği ve yabancı olarak damgalanmanın hep süre geleceğinin altı çizilmektedir (Hofmann, 2006: 227). Özdoğan ise her iki toplum içerisinde ezilen kimliğin etnik kökenine önem vermeden Almanya'da gündelik hayatın sorunlarını gün ışığına çıkarmaktadır (Kocaduru, 2004: 135). Özdoğan'ın ilk romanlarındaki konu seçiminin yazının geldiği son aşamada tercih edilen konulardan farklı olduğu dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yazarlık kariyerinin başlangıcında ortaya koyduğu yapıtlar neticesinde tematik açıdan Zaimoğlu ve Özdamar'dan ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yazarın otuzlu yaşlara geldiğinde ürettiği yapıtların artık gençlik çevrelerinden uzaklaştığına ve diğer yazarlarla benzer konuları yazma eğilimi gösterdiğine tanık olunmaktadır. Özellikle "Die Tochter des Schmieds" (Demircinin Kızı) adlı romanında ikinci dünya savaşından sonraki yıllarda geçen Türkiye'deki bir kadının hayat hikâyesinden bahsetmesiyle şimdiye kadar okur dünyasının gözünde çizdiği imajı terk ettiği söylenebilir.

Zaimoğlu, Selim Özdoğan'ın aksine, ilk kuşakla konumsal göbek bağıni kesmeden, değişen nesnel yaşam koşulları içinde, kuşaksal bir değişimin temsilcisi olarak görünüyor. Yani bir anlamda, birinci göçmen kuşağın, ana baba kuşağının, doğal devamı olarak. İlk kuşak yazarların kendi durum ve konumlarını, duyarlık ve yabancılıklarını kaleme almaları gibi, Zaimoğlu da, genç kuşak içinden bir kesimin kendini nasıl algıladığını ve duyumsadığını değişik bir dil ve anlatımla özellikleriyle Almanca olarak anlatıyor. Yaşı ilerledikçe Zaimoğlu'nun da Özdoğan gibi anlatılarını yerleştirdiği gençlik çevrelerinden-o çevrelerinde gençlik sürecinden çıkması sonucu- çıkmak zorunda kalacaktır (Pazarkaya, 2001: 69).

Yazarların zaman içinde yapıtlarında ele aldıkları konularda meydana gelen değişiklikler yukarıdaki sözü edilen düşünceyi doğrular niteliktedir. Almanya'da yazan Türk kökenli yazarların, artık anavatanlarının toplumsal gerçekliğini yazınsallaştırmaya çalıştıkları son dönem ortaya çıkan yapıtlardan anlaşılmaktadır. “*İki binli yıllarda Almanya'daki Türk kökenli yazarların, kökene bağlı izlekleşme çizgisiyle, bundan salt bağımsız yazınsal çizgiyi sürdürecekleri görülmektedir.*” (Pazarkaya, 2001: 70) Emine Sevgi Özdamar'ın göçmen yazınında açtığı kültürlerarası dönem, Zaimoğlu'nun 2006'da yayımlanan “Leyla” ve Özdoğan'ın 2005'de yayımlanan “Demircinin Kızı” adlı romanlarla had safhaya ulaşmıştır. (Hofmann, 2008: 70. (Özil, Hofmann, Dayıoğlu-Yücel, 2011: 132'den naklen) Yazarların yazındaki yaklaşımından yola çıkarak ilk dönem yapıtlarda gördüğümüz tablonun hafızalardan silindiği çıkarımında bulunulabilir. Son dönem yapıtlarda Almanya'daki Türkler yerine Türkleri oraya getiren koşullar üzerinde daha çok durulmuştur. Yazarlar Anadolu'ya, acıyan köklerinin gömülü olduğu topraklara geri dönüp o dönemin yaşam koşullarının insanları nasıl göç etmeye sürüklediğini yazınsal alana taşımaya özen göstermiştir.

V. Sonuç

Türkiye'den Almanya'ya 1960'lı yıllarda başlayan işçi göçünün ortaya çıkardığı yazını adlandırma konusunda çeşitli görüş ve düşünceler ortaya atılmıştır. Yazının kavramsal yolculuğu “Gastarbeiterliteratur (Konuk işçi Yazını)”, “Literatur der Betroffenenheit (Acı Çekenlerin Yazını)”, “Migrantenliteratur (Göçmen Yazını)”, “Interkulturelle Literatur (Kültürlerarası Yazın)” şeklinde süregelmiştir. Söz konusu kavramsal adlandırmaların çokluğunun ise dönemin göçmen karakterinin içinde bulunduğu koşulların değişmesinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır. Başlangıçta acı çeken ve sürekli kimlik arayışı içerisinde olan göçmen karakteri anlamını yitirmiş, artık kim olduğunun farkında olan bir genç kuşak öne çıkmaya başlamıştır. Bu sebepten ötürü yazın için farklı tanımlamalara gidildiği kanısına varılmıştır. Üç nesil Türk kökenli yazarlarda üretilen yazın üç farklı sınıflandırmaya bağlı olmalıdır. Birinci kuşak yazarlarda “Konuk İşçi Yazını”, ikinci kuşak yazarlarda “Göçmen Yazını”, üçüncü kuşak yazarlarda ise “Kültürlerarası Yazın” söz konusudur. Dolayısıyla Almanya'daki Türk göçmen yazını tek bir tanıma sığdırmak mümkün değildir.

Yazının dönemsel analizinde terminolojik sorunların içerikle eşdeğer tutularak giderildiği gözlemlenmiştir. Birinci kuşakta kültürel şok, ikinci kuşakta kimlik arayışı gözlemlenirken, üçüncü kuşakta kültürel bir uyumun var olduğu saptanmış ve tüm bu durumların yazını tanımlamada yol gösterici nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yapıtların içeriğinde görülen kültürel çeşitliliğin de Almanya'daki göçmen yazınına “kültürlerarası” bir alana taşıdığı tespit edilmiştir.

Kaynaklar

Abadan-Unat, Nermin. (2002). Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Ackermann, I. (Hrsg.). (1984). *Türken deutscher Sprache. Berichte, Erzählungen, Gedichte*, DTV Deutscher Taschenbuch, München.
- Ackermann, I., Weinrich, H. (Hrsg.). (1986). *Eine nicht nur deutsche Literatur*, Serie Pieper, München.
- Aktürk, A. (2009). *Interkulturelles Lernen im Deutschunterricht: Vorschläge zur Didaktisierung türkischer Migrantenliteratur*, Igel Verlag, Hamburg.
- Aytaç, G. (2001/1). "Dil-Kültür Bağını Sergileyen Cesur Bir Roman: Hayat Bir Kervansaray", (Yay. Haz.) Nilüfer Kuruyazıcı, Mahmut Karakuş, *Gurbeti Vatan Edenler. Almanca Yazan Almanyalı Türkler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 253-258.
- Aytaç, G. (2001/2). "İki Dünyaya Birden Ait Olan Bir Yazar: Alev Tekinay", (Yay. Haz.) Nilüfer Kuruyazıcı, Mahmut Karakuş, *Gurbeti Vatan Edenler. Almanca Yazan Almanyalı Türkler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 223-232.
- Brenner, P. J. (2011). *Neue deutsche Literaturgeschichte: Vom Ackermann zu Günter Grass*, Walter de Gruyter Verlag, 3. Auflage, Berlin/New York.
- Cheesmann, T. (2007). *Novels of Turkish German Settlement: Cosmopolite Fictions*, Camden House, USA.
- Chiellino, C. (1995). *Am Ufer der Fremde. Literatur und Arbeitsmigration 1870-1991*, J.B.Metzler Verlag, Weimar.
- Eyigün, S. (1995). "Barbara Frischmuth ve Alev Tekinay'ın Eserlerinde Sosyal ve Kültürel Değişmelerin İzleri", (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hamm, H. (1988). *Fremdgegangen-Freigeschrieben, Eine Einführung in die deutschsprachige Gastarbeiterliteratur*, Königshausen&Neumann, Würzburg.
- Hofmann, M. (2006). *Interkulturelle Literaturwissenschaft*, Wilhelm Fink Verlag, Paderborn.
- Hofmann, M. (2008). "Oralität in der deutschen Epik des 20. Jahrhunderts: Döblin, Johnson, Özdamar", *İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi - Studien zur deutschen Sprache und Literatur*, 20, İstanbul, 59-76.
- Kocaduru, Y. (2004). "Die dritte Generation von türkischen Autoren in Deutschland – neue Wege, neue Themen", (Hrsg.) Manfred Durzak, Nilüfer Kuruyazıcı, *Die andere Deutsche Literatur: Istanbuler Vorträge*, Königshausen & Neumann, Würzburg, 134-139.
- Kuruyazıcı, N. (2001). "Almanya'da oluşan yeni bir yazının tartışılması", *Gurbeti Vatan Edenler/ Almanca Yazan Almanyalı Türkler* (Yay. Haz.) Nilüfer Kuruyazıcı, Mahmut Karakuş, , T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 3-24.

- Luchtenberg, S. (1990). "Literatur über Migration: Zur Auswahl für den Unterricht", *Lernen in Deutschland*, 10 (2), 40-46.
- Mai, C. (1996). Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken, Pimonmas Photong-Wollmann, Thailand.
- Oraliş, M. (2001), "Gurbeti Vatan Edenler", Gurbeti Vatan Edenler/Almanca Yazan Almanyalı Türkler, (Yay. haz. Mahmut Karakuş, Nilüfer Kuruyazıcı, 35-50.
- Özil, Ş., Hofmann, M., Dayıoğlu-Yücel, Y. (2011). 50 Jahre türkische Arbeitsmigration in Deutschland, V&R Unipress, Göttingen.
- Pazarkaya, Y. (1986). Literatur ist Literatur; Eine nicht nur deutsche Literatur, Irmgard Ackermann ve Harald Weinrich (yay.), München, 59-65.
- Pazarkaya, Y. (2001). "Yazın Açısından İki Almanya'nın Birleşmesi-Türk ve Alman Topuluklarının Kaynaşmasında Ayrışım", (Yay. Haz.) Nilüfer Kuruyazıcı, Mahmut Karakuş, Gurbeti Vatan Edenler. Almanca Yazan Almanyalı Türkler, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 61-71.
- Rösch, H. (1992). Migrationsliteratur im interkulturellen Kontext: Eine didaktische Studie zur Literatur von Aras Ören, Aysel Özakin, Franco Biondi und Rafik Schami, Verlag für Interkulturelle Kommunikation, Frankfurt.
- Rösch, H. "Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs", Vortrag zu der Tagung Wanderer-Auswanderer- Flüchtlinge 1998 an der TU Dresden, Erişim Tarihi: 18.02.2013, <https://docplayer.org/9560797-Heidi-roesch-migrationsliteratur-im-interkulturellen-diskurs.html>.
- Sakallı, C. (2006). "Türk göçmen yazınında Türk kültürü izleri", *Littera Edebiyat Yazıları*, Cilt: 18, (Yay.) Cengiz Erten, Ürün Yayınları, Ankara. 163-164.
- Salim, M. (1 Ekim 2011). "Almanya'da Göçmen Edebiyatı (2)", Yeni Hayat, Erişim Tarihi: 02.04.2013, <http://www.yenihayat.de/kultur/almanyada-gocmen-edebiyati-2>.
- Şara S. (1992). "Vatan duygusu Coğrafya ile Sınırlı mıdır?", *Hürriyet-Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi* (Almanya'da yazan Türkler), Sayı: 144.
- Şenocak, Z. (1986). "Plaedoyer für eine Brückenliteratur", Eine nicht nur deutsche Literatur. (Hrsg.) Irmgard Ackermann ve Harald Weinrich. Serie Pieper, München, 65-70.
- Taylor, C. (1996). Çok kültürcülük: Tanınma politikası, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Taylor, Charles (2006). Modern Toplumsal Tahayyüller, (Çev: Hamide Koyukan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Temizkan, Ö. "Kültürlere Karşı Çok kültürlülük", Erişim Tarihi: 22.03.2013 http://www.academia.edu/1744248/Modern_Toplumda_Cokkulturluluk.

Viitanen, K. (2004). Identität der Fremde, Dargestellt am Beispiel der deutschen Migranteliteratur (Pro Gradu-Arbeit), Tampere Universität Institut für Sprach- und Transaktionswissenschaften, Finnland.

“Göç ve Edebiyat” (3 Kasım 2011), Erişim Tarihi: 20. 05. 2013, Kültürel Çoğulcu Gündem, <http://www.daplatform.com/news.php?nid=19035>.